

Gönderilme Tarihi: 9 Ocak 2022; Revize Edilmiş Hali: 14 Mart 2022; Kabul Tarihi: 15 Nisan 2022

SUYUN METALAŞMASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE HİDROELEKTRİK SANTRALLER: FINDIKLI ÖRNEĞİ

Sevda Nur Çevik¹

ÖZ

Çevre sorunlarının ortaya çıkışı uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak kritik bir nitelik kazanması son yıllarda olmuştur. Küreselleşme ile birlikte yerel olan sorunların küresel bir boyut kazanması da bu konuda etkilidir. İnsanın en temel ihtiyaçlarından birisi olarak “su” değişen çevre ve ekonomi bakış açılarının etkisiyle farklı anlamlar kazanmaya başlamıştır. Artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla konumu ve kaynakları uygun olan ülkeler hidroelektrik santral yapımına yönelmiştir. Olumlu bir gelişme olarak atılan adımlar beraberinde pek çok olumsuz sonuç meydana getirmiştir. Bu durum hem suyun değişen anlamı hem de ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik koşullar açısından değerlendirmeyi gerekli kılmıştır. Su bir kaynak olarak anlam farklılığı yaşayarak metalaşmış aynı zamanda gerçekleşen HES’ler sonrası çevrede pek çok etki meydana gelmiştir. Çalışmada suyun konumunun hak halinden alınıp satılabilir bir mal haline gelmesi ve bu durumun ortaya çıkardığı gelişmeler neticesinde inceleme yapılacaktır. Literatür taraması yapılarak gerçekleştirilen çalışmada veriler doküman analizi ile elde edilmiştir. Bu çalışmanın amacı neoliberalizm sonrası suyun değişen konumunu sorgulamaktır. Bu bağlamda kendine has özellikleri açısından Türkiye’de Fındıklı örneği inceleme alanı olarak tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Hidroelektrik Santral, Su, Çevre, Meta.

HYDROELECTRIC PLANTS IN TURKEY IN THE CONTEXT OF COMMODIFICATION OF WATER ABSTRACT

The emergence of environmental problems has a long history. However, it has gained a critical character in recent years. The fact that local problems gain a global dimension with globalization is also compelling. As one of the most fundamental human needs, “water” has begun to gain different meanings with the effect of changing environmental and economic perspectives. Countries with suitable locations and resources have turned to hydroelectric power plant construction to meet the increasing energy needs. However, the steps taken as a positive development have produced many negative results. This situation necessitated evaluation in terms of both the changing meaning of water and the socio-economic conditions it creates. Water, as a resource, has been commodified by experiencing a difference in meaning. Furthermore, many effects have occurred in the environment after the HEPs that took place simultaneously. The research will be examined due to the situation of water becoming a property that can be bought and sold from the right and the developments caused by this situation. In the research carried out by literature review, the data were obtained by document analysis. This research aims to question the changing position of water after neoliberalism. In this context, the Fındıklı sample in Turkey was chosen as the study area in terms of its unique features.

Keywords: Neoliberalism, Hydroelectric Power Plant, Water, Environment, Meta.

GİRİŞ

Çevre sorunları eski dönemlerden beri varlığını sürdürse de tehlikeli boyutlara ulaşması ve yaşam unsurlarını tehdit etmeye başlaması 1970’li yıllar sonrasına dayanmaktadır (Turgut, 2012: 33).

---

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sevda.cevik@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1985-8069

20. Yüzyılın ikinci yarısı hem yönetim hem de ekonomide yeni paradigma arayışlarının olduğu bir dönemdir. II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan hızlı nüfus artışı ve sanayileşme çevre sorunlarının kritik seviyelere gelmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda küreselleşmenin etkisiyle yerel olan problemler küresel bir nitelik de kazanmaya başlamıştır (Görmez, 2015: 21-22).

Sanayileşmeye paralel olarak artan nüfus yanı sıra, enerji ve ham madde ihtiyacını da artırmıştır. Bu durum enerji sektörünü ve teknolojiyi elinde tutan ülkeleri güçlü bir konuma taşımıştır. 1980 sonrasında neoliberal politikaların ekonomi ve siyasette yer almaya başlamasıyla devletin konumu ve üretim-tüketim ilişkileri sorgulanmaya başlamıştır. Devlet müdahalesine tepki olarak ortaya çıkan neoliberal anlayış bu bağlamda iktisadi planlamalara ve müdahalelere de karşı çıkar (Heywood, 2013: 68).

Neoliberalizmin her şeye karşı alınabilir satılabilir bir değer olarak yaklaşımı su, toprak gibi temel yaşam malzemeleri üzerinde sorgulamalara neden olur. Keza neoliberalizmin ortaya sunduğu pürüzlü durumlardan birisi de çevre ve su ilişkisi olmuştur. Pek çok isim tarafından belirtildiği üzere kapitalizm 1970 sonrasında krize girmiştir. Metalaşma noktasında sıkıntıdan kaynaklanan bu durumun neticesi olarak piyasa, su gibi doğal kaynaklar üzerine yönelmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kabul gören neoliberal politikaların uygulanmasında İngiltere’de Thatcher, ABD’de Reagan gibi gelişmiş ülke hükümetleri de başı çekmiştir (Heywood, 2013: 68-69).

Neoliberalizmin küresel sistemde artan hakimiyeti, dünyada su politikaları ile ilgili tartışmaların da değişimini beraberinde getirmiştir. Su geçmiş dönemlerden itibaren bir hak olarak tanımlanırken, değişen koşullar altında yeniden konumlandırılması yapılmıştır. Suyun bir mal olarak tanımlanması, suyun yönetimini de özel sektör etkin bir konuma getirmiştir. Kamu-özel ortaklığı gibi politikalarla da ekonomik bir mal olarak alınıp satılması olanaklı hale gelmiştir (Atvur, 2013: 329).

Sanayileşme ve küreselleşme sonrası enerji ihtiyacının artmasıyla beraber; enerjiyi elinde tutan ülkeler güçlü bir konum kazanmıştır. Bu durum diğer ülkeleri enerji üretiminde arayışlara sevk etmiştir. Bunlardan birisi de Hidroelektrik Santral (HES) uygulamalarıdır. Giderek uygulama alanları artan HES’lerle birlikte özellikle son 30 yılda çevreye verdiği zararlar da tartışma konusu haline gelmiştir. Hem ekonomik hem de sosyo-kültürel açıdan ciddi sonuçlara yol açan projeler, uygulama alanlarında direnişlerle karşılaşmaya başlamış ve kadın imgesi, doğanın korunması, medyada kazandığı konum bakımından çevre sorunu olarak başlayıp daha sonra politik bir kazanmıştır. Suyun metalaştığı alanlardan birisi de HES projeleridir. Temel amaçları sudan elektrik üretmek olan HES’lerin aynı zamanda HES projelerini yürüten şirketlerin alan üzerinde kurduğu yayılım bakımından da bir metalaşma söz konusu olmuştur. HES direnişlerinde yaşanan tartışmaların kökeninde suyun sahipliği konusunda yaşanan muhalefetler yer almaktadır (Baykal, 2018: 122-123).

Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada literatür taraması yapılarak kaynaklar elde edilmiştir. Elde edilen veriler doküman analizi yapılarak ilgili konu etrafında analiz edilmiştir. Çalışmanın temel sorularını “neoliberalizm sonrası değişen koşulların su üzerinde ne etkiler yaptı” ve “suyun değişen konumu sonrası günümüzün önemli bir tartışma alanı haline gelen çevre

sorunları bağlamında etkileri” olmuştur. İlgili perspektiften yola çıkılarak önce “neoliberalizm”, “çevre”, ve “su” ilişkisi tartışma alanı olarak ele alınarak kendi alt başlıklarındaki kaynaklar taranmıştır. Neoliberalizm ve su ilişkisi değerlendirilirken ilgili literatürün okunması yeterli olmuştur, ancak su ve çevre ilişkisi irdelenirken yaşanan çevre sorunlarını ve konumunu görmek ve zaman kısıtından dolayı burada saha araştırmalarına yer veren çalışmalara başvurularak veriler elde edilmiştir.

Çalışma kapsamı “neoliberalizm, su ve çevre” etrafında şekillenirken ana çalışma noktası neoliberalizm sonrası suyun değişen anlamı ve meta olarak konumu olmuştur. Çevre ile ilişkisini görebilmek hem de metalaşma noktasında bir örnek olması anlamında hidroelektrik santraller çalışma alanı olarak tercih edilmiştir.

Çalışmaya ilk olarak literatür özeti yapılarak başlanılmıştır. Çalışmanın benzerleri arasında konumunu görmekte fayda sağlayan bu bölümü neoliberalizm ve suyun metalaşması takip etmiştir. Çalışma başlıkları çalışmanın konusunu oluşturan neoliberalizm, çevre ve su ilişkisini tanımdan örneğe götürmek amacıyla tercih edilmiştir. Neoliberalizm ve suyun metalaşması başlığında ilgili kavramların tanımları yapılmış ve suyun değişen konumuna değinilmiştir. Çevre ve HES ilişkisini ele alan bir diğer başlıkta değişen politikalar ve bakış açıları sonrası belirli amaçlarla gerçekleştirilen yatırımların çevre üzerindeki konumları incelemeye alınmıştır. İnceleme konusu olarak aldığımız HES’lerin tarihsel gelişimi ele alınarak projelerin gerçekleştirilme sebepleri ve suyun konumu arasındaki ilişki incelemeye alınmıştır. Türkiye’de HES’lerin durumuna yer veren diğer başlıkta suyun konumunun değişmesi incelenmeye alınmıştır. Değişen konumun gerekçesi olarak ele alınan enerji politikaları olarak HES’ler suyu alınabilir-satılabilir bir yere taşımıştır. Bu durum hem suyun bir meta haline gelmesine destek olurken hem de sonuçları itibarıyla çevresel zararları beraberinde getirmiştir. Çalışmada HES projelerinde inceleme örneği olarak ele alınan Fındıklı’da HES’lerin gelişimi ve hangi gerekçelerle desteklenip-reddedildiği ve suyun konumu son başlıkta ele alınmıştır. Bu başlıkta kullanılan verilerin elde edilmesinde ikincil kaynaklara (Şengül, 2017), (Şendeniz, 2012), (Yavuz ve Şendeniz, 2013) başvurulmuştur.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Neoliberalizm, su ve çevre ilişkisini incelemeye alan bu çalışma ortaya konulurken literatürde üç kavramı da birlikte ele alan çalışma sayısının az olduğu görülmüştür. Neoliberalizm-su ilişkisi, çevre kirliliği-su ilişkisi, çevre, su başlıkları olmak üzere kaynaklar bulunmaktadır. Bu başlıkta ele alınan kaynaklar değerlendirmeye alınacaktır.

Harvey (2005) tarafından ele alınan çalışmada neoliberalizm tarihsel olarak ele alınmıştır. Neoliberalizmi “bir politik-ekonomik pratikler teorisi” olarak tanımlayan yazar devletin mevcut durumdaki konumunu sorgular.

Larner (2000) tarafından yazılan makalede neoliberalizmin kavramsal boyutu ele alınır. Neoliberalizmin iddia edilenlerin aksine daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ileri sürer. Bu iddiasını açıklamak amacıyla kavramın üç farklı yorumuna değinir: Politika çerçevesi, neo-liberalizmi

bir ideoloji olarak betimleyenler ve neo-liberalizmi ideoloji merceğinden kavramsallaştıranlar. Yazar bu kavramlaştırmaların neoliberalizmi anlamak amacıyla ele alınan çıkarımlar olduğunu ekler.

Ferguson (2000) neoliberalizmin kavramsal çerçevesini ele alarak farklı coğrafyalardaki kullanımına dikkat çekmektedir. Bu makale, kavramın farklı kullanımlarında yaptığı bazı analitik ve politik çalışmaları netleştirmeyi amaçlar.

Çevre ve neoliberalizm kavramsallaşmasını ele alan Casree (2010) iki parça halinde ele aldığı çalışmada kavramın daha çok politik ve ekonomik bir kavram olduğunu ancak farklı alanları yansımaları açısından etkilerinin olduğunu belirtmektedir.

Serter (2021) neoliberalizmi çevresel olarak ele almış ve ekoliberalizm kavramına değinmiştir. Özellikle 1960'lı yıllar sonrasında değişen piyasa ve çevre anlayışına vurgu yapılmıştır. Aydın (2010) ise neoliberalizmin tarımsal boyutu içerisinde suyu incelemeye almıştır. Harris (2013) Türkiye'nin son dönem politikalarını doğa ve çevresel yönetim ile ilişkilendirerek neoliberalizmi incelemiştir.

Literatürde liberalizmi tekil olarak ele alan çalışmalar olduğu gibi su ve çevre ilişkisinde inceleyen çalışmalarda bulunmaktadır. Suyun neoliberalizm sonrası değişen konumu daha çok çevre sorunları başlıkları altında incelenmiştir. Metalaşma ile ilişkiye bakıldığında derleme olarak hazırlanan (2016) Sudan Sebepler isimli çalışma dışında Kartal (2009), Narin (2016) ve Hassoy (2016) tarafından yapılan çalışmalarda su ve metalaşma ilişkisi incelenmiştir.

HES'lerin bölge üzerine etkilerini görmek amacıyla gerekli olan saha verilerine Şendeniz (2012) tarafından hazırlanan çalışmadan yararlanılmıştır. HES'leri incelemeye alan yayınlarda Yılmaz (2012), Ürün ve Soyu (2016), Köse (2012), Ülker ve Çobanoğlu (2012) Hes'ler enerji boyutu ve ekonomiyeye katkıları içerisinde ele alınmıştır. Suyun metalaşma sürecine girişi Yılmaz (2012) tarafından belirtilmiş ve Narin (2016) suyun hak ve mal olarak incelenmesine çalışmasında yer vermiştir.

Görüldüğü gibi genel hatlarıyla incelendiğinde literatürde ele aldığımız kavramlar kendi etkileri çevresinde incelenmiştir. Çalışmamız neoliberalizm, suyun değişen konumu ve değişen konum sonrası çevresel etkileri incelemesi bakımından ilgili çalışmalardan ayrılmaktadır.

2. NEOLİBERALİZM VE SUYUN METALAŞMASI

20. yüzyılın ikinci yarısında devletin müdahaleci yapısına son vermek amacı taşıyan; iktisadi, siyasi teori olarak neoliberalizmin tek bir tanımı yoktur, hatta zaman içerisinde eklenen yeni uygulamalarla tanım alanı da genişlemektedir (Heywood, 2013: 67). Erensü, neoliberalizmi kısaca şöyle tanımlar: "1980 sonrası piyasa mantığının, görece korumacı sosyo-ekonomik politikaların hakim olduğu 40 yıllık Keynezyen bir aranın ardından, tüm dünyada gerek nicel gerekse nitel anlamda çok daha kapsamlı bir şekilde, geri dönüşü ve neticesinde oluşan yapısal, kurumsal ve toplumsal dönüşümlerdir" (Erensü, 2016: 39).

Neoliberalizm, bir iktisadi politikadan çok daha fazlasıdır ve Larner' göre her yerde mevcuttur (Larner, 2003: 509). Devletin rolünün sınırlarını çizmeye çalışan, piyasa müdahalesine karşı çıkan bir politik ekonomi uygulama alanıdır (Thorsen ve Lie, 2021: 14). Neoliberal fikir ve uygulamaların ardındaki destekleyici güç iktisadi küreselleşmedir. Küreselleşme, yerel ekonomilerin, birbirine bağımlı,

birleşmiş bir küresel ekonomi halini almasına sebebiyet vermiştir. Neoliberalizmde piyasa her türlü siyasi ve ahlaki denetimden uzak kıymetli bir alan olarak görülür (Larner, 2000: 5-6). 1980’li yıllar sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde birçok alanda neoliberal politikalar uygulanmaya başlamıştır. Serbestleşme, özelleşme ve devletin pek çok sosyal alandan çekilmesi sonrası çevre de bu etkilerden nasibini almıştır. Neoliberalleşmenin ortaya çıkardığı pürüzlü alanlardan birisi olan çevreyi insanların tamamen etki altına alması mümkün değildir. Ancak zaman içerisinde ekonomik kaygılarla üzerinde yapılan müdahaleler giderek artmıştır. Piyasa, devlet ve vatandaşlar arasındaki ilişkilere odaklanan neoliberal anlayış, kaynak yönetimine özgü politikalar, yerel yönetimlerin sorumluluğunun artırılması ve kaliteli hizmet sunabilmek amacıyla özelleştirme ve metalaşmayı kapsamaktadır (Harris, 2009: 390).

1980’li yıllardan sonra özel sektöre yönelen hizmetlerden birisi de hem kentlerde hem kırsalda olmak üzere su politikalarıdır. Su israfı, su kıtlığı gibi gerekçelerle başlayan suyun ticarileşme süreci neoliberal politikalar ekseninde yürütülmüştür. 20. Yüzyılın sonlarına doğru neoliberal politikaların küresel sistemde oluşturduğu etkiler su gibi temel ihtiyaçların da bir hak olarak mı yoksa mal olarak mı değerlendirileceği noktasında tartışmalara yol açmıştır. Sanayileşme ve nüfus artışı sonrası artan aşırı su kullanımı su kıtlığı gündemini oluşturmuş ve bu durumun önüne geçilmesi için paradigma oluşturma gereği ortaya çıkmıştır. Suyun kıtlığının giderek arttığı şartlarda suya erişimin sağlanması ve su israfının önüne geçebilmek amacıyla liberaller ve piyasa etkenleri tarafından suyun piyasa ilişkileri içerisine alınarak metalaştırılması, su iletim hizmetlerinin kamu sektöründen özel sektöre devri önerilmiştir. Bu bağlamda suyun metalaşması; su hizmetlerinin kamu sektörünün elinden alınarak özel sektöre devredilmesi, alınabilir-satılabilir bir mal halini alması kaydedilmiştir. Tabii bir hak olarak nitelenen su, 1990 sonrasında hak olarak değil, iktisadi bir mal olarak yerini almıştır (Baykal, 2018: 121-122).

Neoliberalizm üzerinde net bir tanımlama olmadığı gibi metalaşmada da yoktur. Bir malın meta olması için sadece kar amacı taşıması yeterli değildir, aynı zamanda bir değişim değerini de buldurmalıdır (Yılmaz, 2013: 35). Suyun metalaşması piyasa içerisinde belirli bir zamanda ihtiyaçlar dahilinde gerçekleşme göstermiştir. Dünyadaki su politikaları Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Su Konseyi, Dünya Bankası gibi küresel nitelikli kuruluşlar tarafından şekillendirilmiştir. 1977 yılında Mar Der Plato’da düzenlenen BM Su Konferansı’nda su ortak bir mal olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu konferans su konusuna odaklanan ilk uluslararası faaliyet olmuştur. Neoliberal politikalar sonrası ekonomi ve siyasette yaşanan yaklaşım değişimi ile 1990 sonrasında su alınıp-satılabilir bir mal olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Atvur, 2013: 60).

Su israfı ve bunu önleme amacı taşındığı iddiasıyla suyun kamusal özellikleri kaldırılarak özel mal haline gelir. Suyun bir meta olarak tanımlanmasında 1992 yılında gerçekleşen Dublin Su ve Çevre Konferansı önem arz eder. Keza bu toplantının en önemli sonucu “suyun ekonomik bir mal” olarak tanımlanmış olmasıdır. Konferansta üç madde halinde belirlenen prensipler şöyledir: “Su, kıt ve saldırıya açık bir kaynak olarak bütüncül bir yaklaşımla yönetilmelidir, devlet, özel sektör ve sivil toplumun, özellikle de kadınların yer aldığı katılımcı ve hizmetlerin görüleceği en alt yönetim mekanizmasında hizmeti işaret eden ‘yerinde hizmete’ (subsidiarity) önem verilmelidir, üçüncü ilkeye

göre de su kıt bir kaynaktır bu nedenle dağıtımın geliştirilmesi ve kalitesinin artırılması için teşviklerin ve ekonomik ilkelerin kullanılması gereklidir” (Güzelsarı ve Tuluay, 2011: 31-32). Burada ele alınan ilkeler 1993 yılında Dünya Bankası tarafından hazırlanan “Su Kaynakları Yönetimi” raporunda daha detaylı incelenmiştir. Suyun bir meta haline gelmesi, paketlenip su olarak satılması ya da şebeke suyu şeklinde evlere sunulmasının yanında özel sektör bünyesinde faaliyet gösteren HES’ler ve barajlar vasıtasıyla da gerçekleşmektedir. Burada hem suyun HES aracılığıyla elektrik enerjisi haline dönüştürülmesi, hem de işletmeciler şirketlerin su üzerinde kurduğu hakimiyetler bakımından bir metalaşma söz konusu olmaktadır (Baykal, 2018: 123).

Neoliberalizmin iktisadi yaklaşımı ve küreselleşme sonrası 1980 sonrası yaşanan değişimler çerçevesinde suyun anlamı değişime uğramıştır. Günümüzde enerjiyi elinde tutan ülkelerin güçlü bir konuma sahip olması da HES projelerine yönelimi artırmıştır. Enerji üretimine sağladığı katkı belli olsa da suyun alınıp satılabilir bir mal haline gelmesi göz ardı edilemez. Metalaşma sadece suyun ekonomik anlamından ziyade, HES’lerin kurulduğu alanlarda çevrenin değişimi, insanların hayatlarının değişimi bakımından kültürel ve politik bir nitelik de taşımaktadır. Keza bölge yap-işlet-devret projeleriyle uzun süreler ilgili şirketlere devredilmektedir. Bölgedeki insanların hem çevreyi hem de suyu kullanım hakları kısıtlanırken şirketlerin kullanım alanları artmaktadır. Hem su bir hak olmaktan çıkıp mal haline gelmekte hem de projeler sonrası gerçekleşen sonuçlarla çevresel tahribat ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple konumuzun ana temasını olan HES’lerin suyun metalaşması ile suyun sahipliği noktasında oluşturduğu tartışmalar oluşturmaktadır, bu durum HES sahalarında yaşayan insanlarla HES inşasını yapanlar arasında tartışmalara neden olmaktadır (Yavuz ve Şendeniz, 2013: 46). Birçok HES sahasında yerel halk, bu müdahaleye karşı çıkmakta ve direniş göstermektedir. Türkiye bağlamında yağış kapasitesiyle HES açısından en uygun bölge olan Karadeniz’de direnişler de bu sebeple oldukça fazladır. Piyasaya hakimiyet ve enerji ihtiyacının karşılanması amacıyla gerçekleştirilen HES projeleri, beraberinde suyun ve inşaat alanının sahipliğini getirerek bir metalaşmaya yol açmaktadır.

3. ÇEVRE VE HES’LER

Hidroelektrik santral (HES), barajlarda birikmiş olan suyun potansiyel enerjisinin mekanizma içerisinde kullanarak kinetik enerjiye devamında da elektrik enerjisine dönüştürülmesidir. Sanayileşme sonrasında enerjiye olan ihtiyacın artması ve teknolojiye faydalanarak hızlı enerji üreten ülkelerin gücü elinde toplaması Türkiye gibi coğrafi şartları uygun ülkeleri HES konusunda yapıcı olarak yönlendirmiştir. Suyun metalaşma sürecinin bir parçası olarak HES’lerin iktisadi, politik ve çevresel açıdan birçok etkisi bulunmaktadır. Her yıl artan enerji ihtiyacına karşılık dünya üzerinde fosil yakıtların hızla tükenmesi aynı zamanda çevreye verdiği aşırı zararlar enerji üretmek için yenilenebilir kaynaklara yönelimi beraberinde getirmiştir. Hidroelektrik enerji kullanımı çok eskiden beri kullanılsa da fosil yakıtların etkileri sonrası günümüzde geniş bir alana yayılmaya başlamıştır. HES’lerin tercih edilmesinde etkili olan olumlu faktör şöyledir: Hidroelektrik enerjide enerji kaynağı doğal nehir yatağından akan su olduğundan, ithal kaynaklar gibi boru veya gemi hatları vb. ek iletim ve ulaştırma tesislerine gereksinim bulunmamaktadır bu sebeple bu ilave tesislerin ve taşımanın oluşturacağı çevresel

riskler ve sorunlar HES'lerde bulunmaz. Bunun yanında enerji üretimi sebebiyle kurulan barajlar kademeli olarak suyun hızının düşmesine ve erozyonun da önemli oranda engellenmesine faydalı olurlar. HES'ler türbinden geçirdiği suyu yalnız enerji üretimi için kullanır ve yine nehir yatağına bırakır. Bu sebeple HES'ler enerji üreten fakat tüketmeyen sistemlerdir. Bu su zaman içinde değişik konularda da kullanılabilir (Sağır, 2012: 170).

HES'ler yenilenebilir enerji sağlanması, gaz salınımı olmaması sebebiyle temiz olması, suyun gücünden faydalanılması ve yapılış maliyetlerinin coğrafi olarak bazı bölgelerde uygun olması bakımından faydalı görünse de ekonomik, kültürel, siyasi ve en temel olarak çevresel zararları da bulunmaktadır. HES bölgelerinin projelerin yürütülebilmesi için uygun hale getirilirken pek çok ağaç kesilmekte ve bitki örtüsüne zarar verilmektedir. Bu durum bölgede yaşayan diğer canlıların da hayatında değişimi beraberinde getirmektedir. Değişimden kaynaklı olarak yaşanan iklimsel faaliyetlere uyum sağlayamayan canlılar yok olmakta ya da ağır zararlar görmektedir. Su sıcaklığında ve seviyesinde yaşanan değişim tarımsal ve iklim anlamında tehlikelere sebep olmaktadır (Bars vd., 2016: 2246). HES yapım sürecinde yeni yol güzergahları oluşturulmakta ve bitki örtüsü tahrip edilmektedir. Suyun depolanması ya da akış yönünün değiştirilmesi ile bölgedeki suda yaşayan canlıların yaşam alanı değişmektedir. Doğal hayat üzerindeki bu müdahaleler birbiri üzerinde domino etkisi yaparak ekolojik felaketleri tetiklemektedir. Su altında kalarak çürüyen bitkiler sonucu ekosisteme sera gazı salgılanmakta ve bu durum da ozon tabakasının delinmesine neden olmaktadır. Ekonomik anlamda ise HES projelerinin maliyetleri bazı zamanlarda hesaplananın üzerinde olurken elde edilen fayda oranı düşük olmaktadır (Yaman ve Haşıl, 2018: 148). HES ve çevre konusunda temel sorun suyun metalaşması ve projelerin bulunduğu alanın uğradığı yıkımlardır. Su bir hak olma durumunu kaybederek, elektrik üretmek amacıyla kullanılan bir mal haline gelmiştir. Alınabilir-satılabilir bir değer halini alan su, proje yöneticileri tarafından isteğe göre kullanılmakta ve ekolojik bir kaygı güdülmemektedir. Aynı zamanda şirketler projenin gerçekleştiği alanında sahibi konumuna gelmekte ve şirketler hem suyun hem de çevrenin hakimi konumunda hareket etmektedirler (Baykal, 2018: 123).

HES konusunda yaşanan sorunlar sadece çevresel, iktisadi ve siyasi değildir aynı zamanda kültürel ve sosyolojik bir yanı da vardır (Oğuz, 2016: 209). HES bölgesinde yaşayan insanların göç etmek durumunda kalması, verimli tarım arazilerinin kullanılamaz hale gelmesi sonucu gelir durumunda yaşanan daralma, hava kirliliğinden kaynaklı yaşanan sağlık sorunları ve göç etmek durumunda kalınması bunlardan bazılarıdır. HES konusunda yaşanan direnişler daha çok bunlar etrafında şekillenir.

4. TÜRKİYE'DE HES'LERİN DURUMU

Enerjiye duyulan ihtiyaç sanayileşme ve hızlı nüfus artışı sonrası giderek yükselmiştir. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler, elektrik kullanılan alanları hayatımızın her yanına taşımıştır. Bu durum enerji üretebilen ülkeleri diğerlerinin önüne taşırken enerji sektöründe gelişmemiş ülkeler diğerlerine bağımlı hale gelmektedir. Fosil yakıtlar enerji üretiminde öncü durumda olsa da beraberinde yenilenemez kaynaklar olmaları ve çevreye verdikleri tahribat bakımından yeni arayışlara sebep olmaktadır (Ürün ve Soyu, 2016: 32-33). Fosil enerji kaynaklarının dünya üzerinde eşit dağılıma sahip

olmaması, fosil kaynakları az olan ülkeleri dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla farklı enerji üretme yolları arayışa yönlendirmektedir. Aynı zamanda fosil yakıtların yenilenebilir olmaması da bir arayış sebebidir. Türkiye’de enerji üretme konusunda talepkar ülkelerden birisidir. Enerji üretiminde en çok kullanılan kaynak doğalgazdır, bu durum dışa bağımlılığını artırmaktadır. Bu durumun önüne geçebilmek amacıyla yenilenebilir enerji kaynakları arayışları sürmektedir. Türkiye coğrafi ve iklimsel olarak bakıldığında rüzgar, güneş, hidroelektrik gibi yenilenebilir kaynaklardan enerji üretilmesi için uygun bir sahadır (Yılmaz, 2012: 35). Çalışmamızın odak noktası olan hidroelektrik enerji kapasitesi dünya üzerinde oldukça yaygın bir enerji üretim biridir. Türkiye’de teknik açıdan bakıldığında hidroelektrik enerji dünya teorik potansiyelinin %1,5’ine, bunun yanı sıra Avrupa potansiyelinin %17,6’sına sahiptir (Ürün ve Soyu, 2016: 34).

Türkiye coğrafi konumundan dolayı Hidroelektrik enerji üretimine önem vermektedir. 2023 yılına kadar kurulu gücün 34 bin MW’a ulaştırılması hedeflenmektedir. Türkiye’de hidroelektrik enerji bakımından en uygun bölge Karadeniz olurken özellikle Doğu Karadeniz’de HES projeleri oldukça fazladır. Sadece Trabzon’un Çaykara ilçesine bağlı Solaklı Vadisi’nde bile 36 HES projesi yer almaktadır (Oğuz, 2016: 201).

Hidroelektrik enerji üretiminin artırılarak ülke ekonomisinin kullanımına sunulması ve Türkiye’deki toplam enerji üretiminde hidroelektrik enerjinin payını artırmak amacıyla hareket eden tek yetkili kurum Devlet Su İşleri (DSİ)’dir. Türkiye’de teorik hidroelektrik potansiyel 433 milyar kWh/yıl, teknik olarak değerlendirilebilir potansiyel ise 216 milyar kWh/yıl olarak hesaplanmıştır. Türkiye’nin teknik olarak değerlendirilebilir HES potansiyeli olan 216 milyar kWh/yıl’lık kısmın teknik, ekonomik, çevresel ve sosyal açılardan yapılabilir kısmı 180 milyar kWh/yıl’dır. Yapılabilir toplam potansiyelin 2020 yılı sonu itibarıyla üretim potansiyeli olarak işletmeye alınan kısmı 108 milyar kWh/yıl’dır. 2023 yılında üretim potansiyelinin 135 milyar kWh/yıl’a ulaşması hedeflenmektedir (DSİ, 2020: 39-40).

Tablo-1: HES Potansiyel Durumu Tablosu

	HES Sayısı	Toplam Kurulu Kapasite (MW)	Ortalama Yıllık Üretim (GWh/Yıl)	Oran (%)
İşletmede	714	31.391	108.005	68
İnşaat Halinde	37	1.279	4.578	2,9
İnşasına Henüz Başlanmayan	493	15.317	46.216	29,1
Toplam	1.244	47.987	158.799	100

Kaynak: DSİ 2020 Faaliyet Raporu.

DSİ 2020 faaliyet raporuna göre şu an işletme halinde olan 714 HES bulunmaktadır. Bu tabloda görüldüğü üzere hidroelektrik enerji üretimine yönelik yatırımlar hala devam etmektedir. 2016 yılında 596 olan aktif HES sayısı 2020 itibarıyla 714’e ulaşmıştır. Bu artışta enerjide dışa bağımlılığı azaltma amaçlanmaktadır. Ancak HES’lerin başta çevre olmak üzere siyasi, iktisadi, kültürel sonuçları göz ardı

edilmektedir (Yaman ve Haşıl, 2018: 151-152). Doğada bir hak olarak bulunan su HES projeleri ile enerji haline dönüştürülerek alınabilir-satılabilir mal halini almaktadır. Aynı zamanda proje sahipleri proje bölgesinde sahiplik elde etmekte ve doğa üzerinde müdahale etme hakkı sağlamaktadır. Zamanla yaşanan bu metalaşma ile su anlamsal olarak da bir değişime uğramaktadır. Baykal'ın da belirttiği üzere (Baykal, 2018: 125): “Su bir dönüşüme uğrayarak kimyasal formüle indirgenmiş bir maddeye dönüşmüştür. Artık su değil H₂O'dur.” Artan HES sayısı sonrası Türkiye’de de HES karşıtı ekolojik hareketler gündeme gelmeye başlamıştır. Bu direnişlerde kadınların konumu bakımından, son zamanlarda sosyal medya üzerinde hareketlenme bakımından kültürel ve sosyal niteliklerine yönelik yeni boyutlar eklemiştir. Bu direnişlerde daha çok HES’lerin çevresel zararlar üzerinde durulmaktadır.

5. HES DİRENİŞLERİ: FINDIKLI ÖRNEĞİ

Türkiye’de özellikle 2000’li yıllar sonrasında artan HES sayıları ve halen devam eden güncel projelerle sayının yükseliyor olması beraberinde HES direnişlerini de getirmiştir. Özellikle yerel halk başta olmak üzere bu direnişlerin varlığı sorunların da varlığına işaret etmektedir. Bu direnişlerde çevre koruma kaygısı taşıyanlar olsa da emek-iş gücü anlamında bir metalaşma yaşandığı için gelir durumunun etkilenmesinden kaynaklı olarak karşı çıkanlar da yer almaktadır. Türkiye’de günümüzde yerel halkların HES projelerine isyan ettiği, şirketlerin HES projeleri için birbiriyle kıyasıya mücadele verdiği, akarsuların denetimlerinin nitelikli olarak yapılmadan özel sektöre devri nedeniyle HES lisansı borsasının oluştuğu, lisansların ticari metaya dönüştüğü bir ortam hakim olmaya başlamıştır (WWF, 2021).

Kapitalizmin insanı sömüren, kar odaklı yaklaşımı doğa üzerinde de bir tahribata yol açmaktadır. Doğaya karşı oluşan kar odaklı yaklaşımla birlikte su, neoliberal dönüşümün ticarileşme politikaları arasında artık bir hak olmaktan ziyade üzerinden kar sağlanan bir kaynak haline gelmiştir. Sanayileşme, tarımsal sulama, şehir şebeke suyunda kullanma ile beraber enerji üretimi de eklenerek su kullanılan tüm alanlar ticari bir nitelik kazanmıştır. Böyle bir metalaşma ortamında yaşanan HES direnişlerinin çevre koruma amacı taşıyıp taşımadığı ya da birincil kaygının çevre olup olmadığı tartışma alanı haline gelmektedir (Şengül, 2017: 57-59).

Hem HES karşıtı mücadele içerisinde hem de çevre korumacılığın her alanında yerel bakış incelenirken yoksulluk perspektifini de eklemek gerekir. Çevreci düşünülmesi bile ekonomik yapıya etkisinden dolayı projelere karşı çıkılması kapitalizmin her alana etki ettiği ilişkilerden kaynaklanır. Bu tüm direnişlerin ekonomik kaygı taşıması anlamına gelmez, ancak böyle bir bakış açısının olduğu da göz ardı edilememelidir. 1980 sonrasında neoliberal politikalar etkisinde enerji politikalarının da artış göstermesi, Anadolu’da pek çok yerde HES direnişlerine neden olmuştur. GAP gibi geniş çaplı projelerde halkın herhangi bir tepki göstermemesi, ancak daha sonra suya erişimin sınırlanması ya da tamamen engellenmesiyle direnişlerin artması bu konuda yapılan direnişlerinde ne kadar çevre kaygısı güdüp gütmeye başladığını sorgulamaktadır (Şengül, 2017: 74).

HES direnişlerinin yakın zamana kadar yaygın değildir. Bu durumun gerçekleşmesinde hem halkın yararı açısından yaşanan değişim hem de bilgi eksiliğinden kaynaklı olarak etkilerinin tam olarak

bilinmemesi etkilidir. Halkın iş imkanı, köylere yardımlar yapılması gibi gerekçelerle projelere karşı ilk tutumları olumlu olmuştur. Bu anlamda direnişi ortaya çıkaran HES bölgesi dışındaki aktörlerdir. Halkın dışarıdan bilgilendirilmesi ile oluşan bilinçle birlikte direnişlerin ortaya çıkmasında tarım arazilerinin kullanılamaz hale gelmesi, çay tarımının oluşan iklim değişikliği sonrası yapılamayacak olması gibi ekonomik göstergeler de sonradan etkili olan faktörler arasındadır. HES direnişlerinde bir başka öne çıkan unsur kadın direnişleridir. Kadınların HES direnişlerinde yer almalarının temel sebebi hem ev işlerinde suya olan bağımlılıkları hem de doğa ile aralarında oluşan sahiplenme ilişkisidir (Yavuz ve Şendeniz, 2013: 47-48).

HES karşıtı mücadelelerin ortak özelliği yerelden evrensele yayılmalarıdır. Özellikle günümüzde sosyal medyanın etkisiyle hem bilgi alışverişi hızlanmakta hem de direnişlerin yayılım hızı artmaktadır. Şirketlere suyun kullanım haklarının 49 yıllığına verilmesi proje alanının da sahibi gibi hareket etmelerine sebep olmaktadır. Türkiye’de yaşanan HES direnişleri içerisinde Fındıklı örneği yakınlarındaki HES’lerden farklı olarak daha proje faaliyetleri başlamadan durdurulması bakımından incelemeye değer görülmüştür.

Rize’nin ilçesi olan Fındıklı’da gerçekleşen HES hareketlerinin etkileri ve sonuçları bakımından Hamsici, Fındıklı’yı “HES mücadelelerinin başkenti” olarak tanımlamıştır (Eren ve Büke, 2016: 313). Fındıklı’da bulunan Çağlayan ve Arılı dereleri bugün üzerinde HES inşaatı bulunmayan nadir yerlerden birileridir. Karadeniz’de özellikle 2000 sonrasında giderek artan HES sayısı çevre üzerinde tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Halkın projelere tepki göstermeye başlaması, projelerin duyurulması için sosyal medya kanallarının kullanılmasıyla büyük kitleler tarafından direniş gösterilmeye başlanmıştır (Şendeniz, 2012: 60).

Direnişlerin halka duyurulması ve HES zararlarının aktarılıp, tanıtılmasında 2007 yılında kurulan “Fındıklı Dereleri Koruma Platformu” önemli görevler üstlenmiştir. HES projelerinin birçok bölgede iş imkanı, yol-çesme gibi yardımlar olarak görülmesi çevre duyarlılığının ikinci planda kalmasına etki etmektedir. Bir bakıma Fındıklı’da çevreye olan ilgi ve alakanın suyun metalaşması süreciyle birlikte başladığı görülür. Sosyal medya üzerinden bilgilendirmeler yapan platform aynı zamanda bilgi notları, pankartlar hazırlayarak yöre halkını bilgilendirmiştir. Halkın bu mücadelede yerini almasında bilgilendirme sonrası oluşan bir çevre duyarlılığının yanı sıra HES sonrası oluşacak iklim ve su değişikliği ile çay ve fındık gibi bölgenin önemli gelir kaynaklarının zarar göreceği endişesi de eşlik etmektedir (Eren ve Büke, 2016: 316). İnsanların çoğu bilgilendirmeler sonrası oluşacak zararların farkındalığını edinirken bir kısmında çevre illerde yapılan HES’ler sonrası oluşan ortamı görmeleri sebebiyle bir farkındalık kazanmıştır. Fındıklı’da HES direnişlerine her yaştan her meslekten insanlar katılmış hatta toplumsal hareketlerde geri planda kalan kadınlar da en önde yer almıştır. Suyun metalaştığı dönemde doğan yeni nesil için bu durum daha kabul edilebilir bir nitelik taşıırken dereleri bir yaşam olarak göre ileri yaştaki insanlar daha hassasiyetle yaklaşmaktadır. Bölgede yer alan derelerin tüm canlılar için yaşam anlamına geldiğini, sadece kazanç elde edilen bitki örtüsünün değil adını dahi bilmedikleri hayvanların bundan etkileneceğinin bilincine varmışlardır. Direnişler sırasında her yaştan

kadın ve erkek katılım göstermiş, gündüz ve gece projenin faaliyete geçmemesi için nöbet tutmuştur. Suyu müdahaleden erkeklerden daha çok etkileneceğinin farkına varan kadınlar küçük bebekleriyle bile direnişlere katılmıştır. Ev hanımı, mühendis, üniversite mezunu, okuma-yazma bilmeyen gibi pek çok farklı bakış açısına sahip insan ortak bir mücadele amacıyla bir araya gelmiştir (Yavuz ve Şendeniz, 2013: 49).

Enerji ihtiyacını yenilenebilir kaynaklar üzerinden karşılamak ve dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla gerçekleştirilen HES projeleri suyun metalaşma sürecini de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda Fındıklı çevresindeki HES direnişleri projelerin inşaatları başlamadan durdurulmasıyla diğer direnişlerden ayrılmıştır. Birçok proje karşısındaki direnişler inşaat sürecinde netice alınırken çevreye belli bir düzeyde zarar verildikten sonra olması eksiklik getirmektedir. Etkileri ve sonuçları bakımından böylece Fındıklı’da 2008 yılında Çağlayan Vadisi’nin 2010 yılında ise Arılı Vadisi’nin sit alanı ilan edilmesiyle başarılı bir sonuç alınmıştır.

SONUÇ

Dünya üzerinde giderek artan enerji ihtiyacı ve enerjinin daha çok yenilenemez kaynaklardan sağlanıyor olması özellikle 1970’li yıllar sonrasında ekolojik sorunların tehlikeli bir boyuta gelmesiyle yeni arayışları ortaya çıkarmıştır. Enerjiye sahip olan ülkelerin konumunun güçlenmesi başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm ülkeleri harekete geçirmiştir. Türkiye gibi coğrafi bakımdan HES projelerine uygun olan ülkeler su gücünden faydalanmak amacıyla HES yatırımlarına yönelmiştir. 1980’lerin ortalarına kadar sadece devlet tarafından yapılan bu yatırımlar ileri tarihlerde özel sektöre devredilmiştir. Neoliberal politikaların da etkisiyle suyun var olan anlamı bu tarihlerde değişmeye başlamıştır. Suyun bir hak mı yoksa mal mı olduğu yönündeki tartışmalar artmış ve su kıtlığını önleme gerekçesiyle su bir mal olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temel sorularını “neoliberalizm sonrası değişen koşulların su üzerinde ne etkiler yaptığı” ve “suyun değişen konumu sonrası günümüzün önemli bir tartışma alanı haline gelen çevre sorunları bağlamında etkileri” olmuştur. Neoliberalizm-su-çevre etkileri etrafında şekillenen bu çalışmada ilk olarak gerekli literatür incelenmiş ve çalışmanın benzerlerinden ayrı noktaları değerlendirilmiştir. Kavramsal olarak açıklama yapabilmek ve çalışma alanı olarak seçtiğimiz üç kavramın birbiriyle ilişkilerini incelemek amacıyla neoliberalizm ve suyun metalaşması, çevre ve HES, inceleme alanı olarak seçtiğimiz Türkiye örneğinde mevcut durumu görebilmek amacıyla Türkiye’de HES başlıkları çalışmanın kapsamını oluşturmuştur.

Suyun tanımında zaman içerisinde yaşanan değişimlerle bir ihtiyaç olarak değil hak olarak tanımlanması metalaşma sürecini meşru hale getirmeye başlamıştır. Çevrenin en önemli unsurlarından birisi olarak suyun metalaşması ve ardından yaşanan tahribat insan müdahaleleri üzerinden somutlaşmıştır.

Neoliberal politikalar suyu kıt bir kaynak olarak ele almaktadır. Bu durum ekonomik bir değer atfedilerek alınıp satılabilmesini beraberinde getirmektedir. Suyun ihtiyaç olarak tanımlanması ve kar elde etmek amacıyla metalaşmasının bir götürüsü olarak hem kaynaklar tüketilmekte hem de çevre kirletilmektedir.

Suyun metalaşması bağlamında HES'lere baktığımızda gerçekleşen projeler sonrası pek çok etki karşımıza çıkmaktadır. Hem direk insanlar üzerinde hem de doğadan dolaylı olarak sonuçlar gerçekleşmektedir. Gerçekleştirilen HES projeleri sonrası ulaşım yolları değişime uğramakta, ormanlar tahribata uğramaktadır. Atık suların karıştığı temiz su kaynakları da kirlenmektedir. Bu durum hem sağlık sorunlarına yol açmakta hem de bölgedeki tarım sektörünün de etkilenmesini getirmektedir. HES projeleri gerçekleştiği bölgelerde oluşan iş kaynakları olumlu bir sonuç olarak karşımıza çıksa da aynı zamanda bölgeye verdiği zararlarla geçim kaynağını kaybeden aileler göç ederek bölgeden ayrılmak zorunda kalmaktadır.

Bölge üzerinde yaşanan etkileri olumlu ve olumsuz olarak değerlendiren bölge insanları bulunmaktadır. Yaşanan değişimlerden etkilenen ya da benzer olaylardan medya gibi bilgi kaynaklarından elde edilen fikirlerle kararı değişen insanlar projelere karşı çıkmaktadır.

HES'lerin su üzerinde ortaya çıkardığı en önemli sonuç suyun ticari bir konum kazanmasıdır. Alınıp satılabilir bir mal haline gelmekte, HES sürecinde suyun kullanım hakları şirketler için özelleştirilmektedir. Gerekli sonuçların piyasa aktörlerine aktarılması, suyun kullanım haklarının uzun süreler firmalara verilmesi bölge halkının ve vatandaşın kullanım haklarını sınırlandırmaktadır.

Çalışma sonuçlarına göre suyun konumu ve suya bakış açısı neoliberalizm sonrası farklı bir anlam kazanmıştır. Bir hak olarak değil ihtiyaç olarak anlam kazanması, HES projeleri üzerinden bakıldığında çevre ile birlikte değerlendirmeyi gerekli kılmıştır. Hem su bir kaynak olarak anlam farklılığı yaşayarak metalaşmakta hem de gerçekleşen HES'ler sonrası çevrede pek çok etki meydana gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Arsel, M. (2012). "Environmental Studies in Turkey: Critical Perspectives in a Time of Neo-liberal Developmentalism", *The Arab World Geographer*, 15(1), 72-81.
- Atvur, S. (2013), "Küresel Su Hareketinin Kurumsallaşması Yönünde Bir Tartışma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(4), 45-72.
- Atvur, S. (2013), "Küresel Su Politikalarında Temel Tartışmalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 315-335.
- Aydın, Z. (2010). "Neo-Liberal Transformation of Turkish Agriculture", *Journal of Agrarian Change*, 10(2), 149-187.
- Bakker, K. (1995). "Water: Political, Biopolitical, Material", *Social Studies of Science*, 42(4), 616-623.
- Bars, T., Akbay, C. Ve Uçum, İ. (2016) "Türkiye'de HES'lerin Varlığı, Çevreye ve Tarıma Olan Etkileri", *XII: Tarım Ekonomi Kongresi Bildiri Kitabı*, Anonim.
- Baykal, N. (2018). "Suyun Metalaşması, Yerel Yönetimler ve Su Hakkı Mücadelesi", *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 9(14), 119-136.
- Castree, N. (2010). "Neoliberalism and the Biophysical Environment 1: What 'Neoliberalism' is, and What Difference Nature Makes to it", *Geography Compass*, 4(12), 1725-1733.
- Castree, N. (2010). "Neoliberalism and the Biophysical Environment 2: Theorising the Neoliberalisation of Nature", *Geography Compass*, 4(12), 1734-1746.
- Castro, E. (2008). "Neoliberal Water And Sanitation Policies As A Failed Development Strategy: Lessons From Developing Countries", *Progress in Development Studies*, 8(1), 63-83.
- DSİ, (2020). Faaliyet Raporu,
<https://cdn.nys.tarimorman.gov.tr/api/File/GetFile/425/KonuIcerik/759/1107/DosyaGaleri/DS%C4%B0%202020-yili-faaliyet-raporu.pdf>. Erişim Tarihi: 02.06.2021.
- Eren, Z. C. ve Büke, A. (2016). 'Sen Aklını Mi Yedün Çocuk?' Neoliberalizm, Değersizleştirme ve HES Karşıtı Hareketler: Fındıklı Direnişi Örneği. Aksu, C. Eren, S. ve Evren, E. (Der.), *Sudan Sebep: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eren, S. (2016). Neoliberalleşmenin Doğası, Doğanın Neoliberalleşmesi: Su-Enerji Rabıtası Üzerinden Neoliberalizm ve Müphemlikleri. Aksu, C. Eren, S. ve Evren, E. (Der.), *Sudan Sebep: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ferguson, J. (2009). "The Uses of Neoliberalism", *Antipode*, 41(1), 166-184.
- Gleick, P. (1998). "The Human Right To Water", *Water Policy*, 1, 487-503.
- Görmez, K. (2015). *Çevre Sorunları*, Ankara: Nobel Yayın.
- Güzelsarı, S. ve Tuluay F. N. (2011). "Küresel Su Yönetimi ve Suyun Ticarileştirilmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 54-83.
- Harris, M. L. (2009). "Gender And Emergent Water Governance: Comparative Overview Of Neoliberalized Natures And Gender Dimensions Of Privatization, Devolution And Marketization", *Gender, Place And Culture*, 16(4), 409-426.
- Harvey, D. (2005). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, Onacak, A. (çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hassoy, H. (2016). "Hidroelektrik Santrallerle Gelen Yıkım", *Toplum ve Hekim*, 31(3), 1-9.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*, Bayram, K. (çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Kartal, F. (2006). "Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet", Su Politikaları Kongresi, Ankara: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 4478-485.
- Kılıç, S. Ve Karataş, A. (2017). "İnsan Haklarının Bir Bileşeni Olarak Su Hakkı", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 34(9), 37-60.
- Larner, W. (2000). "Neo-Liberalism: Policy, Ideology, Governmentality", *Studies In Political Economy* 63(4), 5-25.
- Larner, W. (2003). "Neoliberalism?", *Society and Space*, 21, 509-512.
- Linton, J. (2010). *What is Water?*, Columbia: UBC Press.

- Narin, A. (2016). "Su Hakkı ve Bir Müdahale Aracı Olarak Suyun Özelleştirilmesi", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 27, 729-757.
- Oğuz, S. P. (2016). "Trabzon Solaklı Vadisi: Ogene Halklarının HES'lere Karşı Mücadelesi", Aksu, C. Erensü, S. ve Evren, E. (Der.), *Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sağır, H. (2012). *Su-Enerji-Çevre İlişkileri Bağlamında Hidroelektrik Santrallerinin (HES) Ekolojik ve Ekonomik Etkileri: Doğu Karadeniz Bölgesi Hidroelektrik Santralleri Araştırması*, Selçuk Üniversitesi: Doktora Tezi.
- Serter, G. (2021). "Neoliberal İdeolojinin Çevresel Yüzü: Ekoliberalizm", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 64-77.
- Şendeniz, Ö. (2012). *Toplumsal Hareketler Repertuarının Dönüşümü: Fındıklı Hes Muhalefeti Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Şengül, M. (2017). "Türkiye'de 'Sermeye Kapanı'ndaki Köylülerin HES Karşısı Mücadelesi: Köylülerin Korumaya Çalıştığı Doğa Mı?", *Kent Araştırmaları Dergisi*, 8(21), 57-90.
- Thorsen, D. and Lie, A. "what is neoliberalism?", <http://jagiroadcollegelive.co.in/attendance/classnotes/files/1589998418.pdf>. Erişim Tarihi, 01.06.2021.
- Turgut, N. Y. (2012). *Çevre Politikası ve Hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ürün, E. ve Soyu, E. (2016). "Türkiye'nin Enerji Üretiminde Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 31-45.
- Yaman, M. ve Haşıl, F. (2015). "Türkiye'deki Hidroelektrik Santrali (Hes) Uygulamalarına Çevre Açısından Bakış", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5, 145-156.
- Yavuz, Ş. ve Şendeniz, Ö. (2013). "Hes Direnişlerinde Kadınların Deneyimi: Fındıklı Örneği", *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 5(1), 42-58.
- Yılmaz, A. (2009). "Yeni Sağcı Su Politikası Kavramları: Fiyatlandırma, Su Hakkı, Özerklik-Katılım", *Memleket Siyaset Yönetim*, 4(10), 1-32.
- Yılmaz, G. (2013). *Suyun Metalaşması: Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir Mi?*, İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, 2013.
- Yılmaz, M. (2012). "Türkiye'nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi", *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(2), 33-54.
- 10 Soruda HES Gerçeği-WWF, https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/10_soruda_hidroelektrik_santraller_web.pdf?1800. Erişim Tarih: 03.06.2021.
-

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -
